

**Locatie in beeld.
Pedagogisch werkplan
van onze locatie voor
peuterwerk en
voorschoolse educatie
(VE) 2024**

Inhoud:

Inleiding.

- Pedagogisch Kompas in het kort
- Voorschoolse educatie (VE)

Nuttige informatie: van dagritme tot stamgroepen.

- Eigenheid van onze locatie
- Onze locatie
- Stamgroepen
- Vaste gezichten
- Beroepskracht-kindratio (BKR)
- Beroepskrachten in opleiding, stagiairs en vrijwilligers

Opvoeden doen we samen.

Met ouders

- Kennismaken en wennen
- De mentor
- Spelinloop
- Elkaar informeren
- Samenwerken voor de ontwikkeling van kinderen

Door groepsmanagement

- Gedifferentieerd werken
- Beredeneerd werken
- Teamwerk
- Samen kinderen volgen
- Naar een volgende groep of naar de basisschool
- Signaleren van bijzonderheden
- Pedagogisch beleid en praktijk evalueren en borgen
- Pedagogische kwaliteit – onze focus voor het komende jaar

Met andere organisaties

- Doorgaande lijn met het onderwijs
- Samenwerken met andere organisaties

In een rijke uitdagende omgeving.

- Indeling van de ruimte
- Inrichting van de hoeken en plekken
- Geordend materiaal
- Buitenruimte
- Duidelijkheid voor ieder kind

Met ruimte voor initiatief.

- Een vast maar flexibel dagritme
- Overgangen in het dagritme
- Belangrijke onderdelen in het dagritme
- Een begrijpelijke dagindeling voor ieder kind

Altijd in dialoog.

- Sensitieve responsiviteit
- Respect voor autonomie
- Structuur bieden en leidinggeven
- Praten en uitleggen
- Ontwikkeling stimuleren
- Begeleiden van onderlinge interacties

Overige pedagogische kwaliteitseisen.

- Activiteiten waarbij de stamgroep/stamgroepruimte verlaten wordt
- Extra opvang afnemen
- Inzet pedagogisch beleidsmedewerker/coach
- VE-opleidingsplan en coachingsplan
- 960 VE-uren verdelen in de periode van 2½ tot 4 jaar
- Ons VE-programma
- Bijzonderheden van onze locatie en gemeentelijke eisen
- Specifieke VE-eisen in onze gemeente

Bijlage 1. De ontwikkelingsgebieden op een rij

Bijlage 2. Overzicht formulieren pedagogisch werkplan

Bijlage 3. Begrippenlijst

Bijlage 4. Gebruikte literatuur

Locatie in beeld.

Pedagogisch werkplan van onze locatie voor peuterwerk en voorschoolse educatie (VE).

Naam locatie: **Eimerssingel-Oost**

Adres locatie: Eimerssingel-oost 264 Arnhem

Op onze locatie is de leidinggevende:

Vestigingsmanager: Germaine Beun

Zij krijgt leiding van: Anneliek Schoenberger - Lamers

Waar in dit pedagogisch werkplan 'ouders' staat, kan ouder(s)/verzorger(s) worden gelezen. Waar 'zij' staat, kan 'hij' of 'die' worden gelezen.

Inleiding.

Dit pedagogisch werkplan is bestemd voor iedereen die benieuwd is naar onze locatie – van ouders en verzorgers tot medewerkers van de GGD. Voor onze eigen pedagogisch professionals is het een naslagwerk. Het pedagogisch werkplan beschrijft de sfeer op onze locatie én de manier waarop we voldoen aan de wettelijke pedagogische kwaliteitseisen.

Het pedagogisch werkplan *Locatie in beeld* ligt in het verlengde van het *Pedagogisch Kompas*, het pedagogisch beleid van Wij zijn JONG.

Pedagogisch Kompas in het kort

Kinderen zijn ontdekkers, onderzoekers, kunstenaars, kunstmakers, wetenschappers en handarbeiders – alles is in aanleg aanwezig. En elk kind is uniek. Geboren met een eigen aard, karakter, aanleg en talenten. Het is aan ons om die te zien, om ieder kind in beeld te hebben. Wij willen alle kinderen veel verschillende ervaringen bieden waardoor ze steeds een volgende stap kunnen zetten op hun ontwikkelpad. Elke dag weer.

We leren de kinderen kennen door goed naar ze te kijken en te luisteren. Voelt het kind zich goed (welbevinden)? En is de betrokkenheid hoog? Dat zijn de vragen die ertoe doen.

De antwoorden geven ons onmiddellijk feedback over onze inzet en de interactie met de kinderen. Doen we de goede dingen? We zien het direct: welbevinden en betrokkenheid zijn de graadmeters. Zowel voor een individueel kind als voor de groep.

Dagelijks stimuleren we het welbevinden en de betrokkenheid van de kinderen met vier pijlers:

- Opvoeden doen we samen
- In een rijke uitdagende omgeving
- Met ruimte voor initiatief
- Altijd in dialoog

In dit pedagogisch werkplan van de locatie lees je hoe we praktisch invulling geven aan de vier pijlers. In het pedagogisch beleid van Wij zijn JONG lees je meer over de visie erachter.

Nieuwsgierig naar ons complete pedagogisch beleid? Kijk op onze website.

Voorschoolse educatie (VE)

Op onze locatie bieden we voorschoolse educatie (VE). Dit pedagogisch werkplan beschrijft ook hoe we voldoen aan de VE-eisen.

Nuttige informatie: van dagritme tot stamgroepen.

In dit hoofdstuk: een beschrijving van de locatie, de stamgroepen, de beroepskracht-kindratio en de inzet van beroepskrachten in opleiding.

Onze locatie

In de wijk Malburgen-Immerloo In Arnhem Zuid vind je de voorschoolgroep Skar Eimerssingel-Oost. Onze voorschoolgroep is een gecombineerde peuter/kleuter-instroomgroep in samenwerking met basisschool het Mozaïek. De focus ligt op ontwikkelen en leren is leuk! Wij geloven dat ieder kind alles kan leren. Om kennis van de wereld te krijgen, zorgen we dat kinderen het aanbod krijgen dat bij ze past. Samen willen we ervoor zorgen dat de kinderen zonder achterstand kunnen starten met leren in groep 3.

Het programma wat wij bieden, vormt een overgang tussen de peutergroep en de groepen 1 en 2. We werken elke dag met een vast programma. Hierbij bieden we de peuters basisstof aan en we dagen hen uit om nieuwe dingen te leren. De pedagogisch medewerker/leraar speelt mee in de hoeken. Zij geven de peuters aandacht in kleine groepjes of individueel. De sfeer in de groep is actief, op leren gericht en rustig. Zijn er peuters die extra aandacht en hulp nodig hebben? Dan bieden wij hen een beredeneerd aanbod van activiteiten.

We sluiten met onze voorschoolgroep aan op het beleid van de gemeente Arnhem en de overheid om te werken aan een doorgaande leerlijn. In Arnhem is de ambitie hoog wat betreft het bevorderen van kansengelijkheid in het onderwijs. Met onze voorschoolgroep dragen we bij aan ze de ambitie.

De voorschoolgroep bieden we we voorschoolse educatie aan. Er wordt gewerkt met de methode Actief Betrokken en er is extra aandacht voor taalstimulering (o.a. Taalmozaïek).

We zijn geopend op alle ochtenden van de week. De kinderen komend dus vijf ochtenden in de week, zolang de kinderen nog geen vier jaar zijn gaan zij 's middag (om 12:00) naar huis.

Stamgroepen

Op onze locatie werken we met vaste groepen kinderen en een vast team van pedagogisch professionals.

Naam groep	Leeftijd kinderen	Maximaal aantal kinderen
Voorschoolgroep	3,6 jaar en kleuters	16

		M.u.v. de periode voor de zomervakantie, dan kunnen dit meer dan 16 kinderen worden omdat het aantal kleuters toeneemt, dan zijn er maximaal 8 peuters op de groep aanwezig (zie gedoogbeschikking gemeente).
--	--	---

Tijdens het kennismakingsgesprek vertellen we ouders hoe we werken. We vertellen voor welke leeftijd elke groep is en hoe groot de groepen zijn. Ook vertellen we welke pedagogisch professionals bij elke groep horen, wanneer zij werken, en hoe we vaste pedagogisch professionals vervangen bij ziekte en vakantie. Op de locatie is te zien wie welke dag werkt – en zo nodig op welke tijden.

Zo nodig stellen wij ons basisrooster bij. Bij gezamenlijke activiteiten worden groepen geclusterd als de kind aantallen zeer laag zijn. Op onze locatie geven we daar op de volgende wijze uitvoering aan: Als het kind aantal zeer laag is dan kunnen we groepen samenvoegen.

Wanneer er veranderingen in het basisrooster worden aangebracht, dan maken we dit bekend aan ouders via: watts app, email en mondelinge overdracht.

Vaste gezichten

Wanneer een vaste pedagogisch professional maximaal 4 weken uitvalt door ziekte, vakantie of verlof en er geen andere vaste professional beschikbaar is, wordt er een andere pedagogisch professional ingezet.

Om de emotionele veiligheid en stabiliteit te waarborgen, streven we ernaar het aantal andere professionals zo veel mogelijk te beperken, zorgen de vaste pedagogisch professionals voor een zorgvuldige overdracht en zetten ook de vervangende pedagogisch professionals de zes interactievaardigheden in. Ze reageren op een sensitieve en responsieve manier op de verbale en non-verbale signalen van de kinderen; ze bieden ruimte aan de eigenheid van kinderen en geven hen de mogelijkheid om zelfstandig te doen wat ze zelfstandig kunnen; ze bieden de structuur die ze nodig hebben om zelfstandig aan de slag te kunnen; ze voeren gesprekken met de kinderen, stimuleren hun ontwikkeling en begeleiden de onderlinge interacties.

Beroepskracht-kindratio (BKR)

Net als alle locaties van Wij zijn JONG werken wij volgens de BKR-rekentool van de Rijksoverheid. Daarmee berekenen we hoeveel pedagogisch professionals er minimaal aanwezig moeten zijn op een groep. Is de dagopvang dagelijks tien uur of meer open, dan mag er per dag maximaal drie uur worden gewerkt met tenminste de helft van het aantal pedagogisch professionals. In ons basisrooster staat hoe de inzet van pedagogisch professionals is geregeld voor elke groep apart. De uren voorschoolse educatie op onze locatie worden niet in die drie uur aangeboden.

Onze gangbare personeelsdiensten zien er als volgt uit:

Diensten	Pauzetijd	Pauzeduur per PM
8.05-12.23 uur	n.v.t.	n.v.t.

Zo informeren we ouders over de afwijkinsregeling en wijzigingen daarop:

Zo nodig stellen we ons basisrooster bij. Wanneer er veranderingen in het basisrooster worden aangebracht, dan maken we dit bekend via:

- Nieuwsbrieven via ouderportaal
- Mondelingen overdracht aan ouders
- Bericht via logboek van het ouderportaal

Afwijken van BKR

De voorschoolgroep heeft van de gemeente Arnhem een uitzondering gekregen op de volgende onderdelen in de Wet Kinderopvang. Hiervoor hebben wij middels een gedoogbeschikking en een plan van aanpak van de gemeente Arnhem toestemming om op deze manier te werken.

Op twee aspecten wijkt de voorschoolgroep af van het Besluit kwaliteit kinderopvang, namelijk: artikel 9, lid 7: stabiliteit van de opvang van kinderen en artikel 7: het maximale aantal kinderen in één groep.

Stabiliteit van de opvang voor kinderen. (artikel 9, lid 7)

Er is sprake van een combinatiegroep van peuters en kleuters in de voorschoolgroep. Er is dus geen sprake van een stamgroep in de zin van de Wet kinderopvang. Een stamgroep in de dagopvang mag namelijk bestaan uit kinderen van 0 tot 4 jaar. We hanteren op de voorschoolgroep een stamgroep hanteren met peuters én jongste kleuters.

Door de manier waarop de voorschoolgroep is vormgegeven is de voorschoolgroep de stamgroep van de kinderen. Het betreft een vaste groep kinderen met een eigen lokaal en twee vaste begeleiders (leerkracht en pedagogisch medewerker).

Groepsgrootte (artikel 7)

De voorschoolgroep start aan het begin van het schooljaar met een kleine groep peuters en kleuters van gemiddeld 6 kinderen, begeleidt door een pedagogisch medewerker en leerkracht. We kiezen er bewust voor om direct vanaf de start te werken met 2 vaste gezichten op de groep: de pedagogisch medewerker én de leerkracht. Zo wordt een stevige basis gelegd. Kinderen bouwen een band op met de begeleiders en met elkaar. Door deze stevige basis is er gedurende het schooljaar structureel tijd en aandacht voor de gewenningsfase van de kinderen die instromen. In de eerste weken van het schooljaar kan de situatie er zijn dat er alleen nog peuters op de groep zijn. Dan is het mogelijk dat de pedagogisch medewerker alleen op de groep werkt. Als er een kind vier jaar wordt, zal er een leerkracht toegevoegd worden.

De peuters worden gedurende het schooljaar kleuter en er stromen nieuwe peuters in. De kinderen die 4 jaar zijn geworden blijven tot de zomervakantie in deze voorschoolgroep. In de praktijk betekent dit dat meestal na april tot de zomervakantie in de ochtenden meer dan 8 kleuters in de groep aanwezig zijn. Hierdoor wordt dus in de laatste maanden van het schooljaar de maximale groepsgrootte van 16 kinderen volgens de Wet Kinderopvang overschreden. In de periode dat er meer dan 8 kleuters in de groep zijn, zullen er nooit meer dan 8 peuters in de groep geplaatst worden.

We kiezen hier bewust voor, zodat de rust in groep 1 het hele jaar blijft bestaan om de ambitie die we hebben om de kinderen in groep 3 met zo min mogelijk achterstand te laten starten te behalen. Indien we kinderen door zouden laten stromen naar groep 1 moet het aanbod aan deze groep aangepast worden, omdat er kinderen instromen die dit aanbod nog niet hebben gehad.

Om de uitvoering van de voorschoolgroep ook financieel haalbaar te laten zijn voor de basisschool, zijn de keuzes die gemaakt zouden moeten worden op grond van de Wet Kinderopvang naast niet wenselijk, ook niet haalbaar. Een groepsgrootte van gemiddeld minder dan 8 kleuters gedurende het hele schooljaar maakt dat deze niet voldoende kan worden bekostigd.

Waarborgen emotionele veiligheid van de kinderen

Uiteraard vinden we het erg belangrijk dat de emotionele veiligheid van de kinderen gewaarborgd wordt en de kinderen voldoende aandacht en aanbod op maat kunnen geven. Daarom hebben we in deze periode vanaf april in de voorschoolgroep extra aandacht voor:

- In de periode dat er meer dan 8 kleuters in de groep zijn, zullen er nooit meer dan 8 peuters in de groep geplaatst worden.
- Samen met ouders, pedagogisch medewerkers van de peutergroep, coach PKO en IB'er bekijken we of een kind eraan toe is om in de voorschoolgroep te kunnen starten. De groepsgrootte wordt bij deze afweging meegenomen.
- Daarnaast kan indien de samenstelling van de groep erom vraagt gedurende de ochtend een extra leerkracht, pm'er of onderwijsassistent worden ingezet waardoor de groep kan worden verdeeld in twee groepen.
- En er kan in groepjes activiteiten worden aangeboden, bijvoorbeeld een gesplitste kring of gesplitst buiten spelen.

Welke keuzes we daarin maken is afhankelijk van de groepssamenstelling en -dynamiek en het aanbod dat de kinderen nodig hebben.

Criteria en stappenplan voor de overgang naar de voorschoolgroep

De voorschoolgroep is voor kinderen, die zijn aangemeld bij basisschool het Mozaïek, met een ontwikkelingsniveau overeenkomstig 3,6 jaar tot ongeveer 4,6 jaar. Vóór de plaatsing in de voorschoolgroep wordt in overleg met ouders gekeken welke groep het beste bij een kind past. Het is ook mogelijk dat een peuter in de peutergroep blijft en met 4 jaar in de voorschoolgroep of in groep 1 instroomt. Op grond van de gegevens verzameld in het kindvolgsysteem en de informatie van de ouders wordt beslist waar een kind wordt geplaatst.

Criteria voor de plaatsing in de voorschoolgroep zijn:

- Het gaat om kinderen waarbij een voorsprong in de ontwikkeling tov leeftijdsgenootjes wordt geconstateerd door de professionals om hen heen (pm'er en Coach PKO)
- Een vervroegde overgang is mogelijk vanaf 3 jaar en 6 maanden
- De ontwikkelingslijnen van het OVM zitten gemiddeld ongeveer rondom 3 jaar en 9 maanden
- Het kind is zindelijk en voldoende zelfredzaam (kan zelf eten/drinken/naar wc, is in staat zichzelf met hulp aan te kleden)
- Ouders zijn akkoord met de overgang
- Peutergroep en school zijn beiden akkoord met de overgang

Stappenplan voor plaatsing in de voorschoolgroep:

1. Er wordt door de pedagogisch medewerkers en coach passende kinderopvang (coach PKO) een ontwikkelingsvoorsprong geconstateerd rond driejarige leeftijd m.b.v. kindvolgsysteem
2. Pedagogisch medewerkers bespreken observaties met de coach passende kinderopvang
3. Contact met school of vervroegde overgang mogelijk is
4. Overleg met ouders over mogelijke vervroegde overgang. Bespreken dat vervroegde overgang alleen met instemming van school kan.
5. Als ouders instemmen, observeert de intern begeleider (IB) het kind in de peutergroep
6. Intern begeleider en pedagogisch coach delen bevindingen en nemen een beslissing
7. Indien de beslissing positief is, neemt school (IB of locatieleider) contact op met ouders
8. Indien de beslissing negatief is, informeert de locatieleider van het Mozaïek de ouders.
9. Met toestemming van de ouders worden de gegevens kindvolgsysteem overgedragen aan school.

Van de voorschoolgroep naar groep 1

De vierjarigen blijven in de voorschoolgroep tot de zomervakantie en gaan na de zomervakantie naar groep 1 van de basisschool. De intern begeleider en de begeleiders van de voorschoolgroep evalueren de ontwikkeling van de kinderen.

Als een kind in de loop van het schooljaar gebaat is bij het aanbod van groep 1 wordt samen met de ouders een overstap rond de kerstvakantie overwogen. Dit is wel een uitzondering en doen we alleen als het kind een te groot verschil in ontwikkelingsniveau krijgt met de jongere kinderen. Beslissing rondom plaatsing in een andere groep dan de voorschoolgroep worden altijd in samenspraak met de ouders genomen.

Beroepskrachten in opleiding, stagiairs en vrijwilligers

Naast onze professionals werken er regelmatig beroepskrachten in opleiding (BBL'ers), stagiairs en vrijwilligers op onze locatie. We hanteren het BBL- en stagebeleid en het vrijwilligersbeleid van Wij zijn JONG.

Beroepskrachten in opleiding (BBL'ers) en stagiairs.

Op onze locatie zijn vaak een of meer BBL'ers en stagiairs aanwezig die het vak van pedagogisch professional leren. Ze voeren verzorgings- en begeleidingstaken uit en assisteren bij activiteiten. Dat doen ze onder verantwoordelijkheid van de pedagogisch professionals. Die zijn altijd in de buurt. Naarmate de opleiding vordert, neemt de zelfstandigheid van de BBL'ers en stagiairs toe. Elke BBL'er en stagiair heeft een interne stagebegeleider.

Vrijwilligers.

Op onze locatie kan een vrijwilliger op de groep of bij huishoudelijke werkzaamheden assisteren. Vrijwilligers worden begeleid door de pedagogisch professionals van de groep waar ze werken.

Opvoeden doen we samen.

De praktische invulling van de pijler 'Opvoeden doen we samen' heeft drie onderdelen: het contact met ouders, ons groepsmanagement, en de samenwerking met andere organisaties zoals basisscholen. Samen zetten we ons in voor de kinderen, zodat zij hun mogelijkheden en talenten optimaal kunnen ontwikkelen.

Opvoeden doen we samen – met ouders

In dit deel: kennismaken en wennen, de mentor, spelinloop, elkaar informeren, en samenwerken voor de ontwikkeling van kinderen.

Kennismaken en wennen

In de eerste periode leggen we de basis van de vertrouwensrelatie tussen de ouders, het kind en de pedagogisch professionals. Het ene kind heeft meer moeite met nieuwe situaties of een nieuwe omgeving dan het andere. We besteden daarom bewust aandacht aan het wennen. Hoe eerder een kind zich veilig voelt bij ons (welbevinden), hoe sneller het betrokken kan spelen. Tijdens de kennismaking zoeken we met de ouders naar een manier van wennen die prettig is voor hun kind. In de wenperiode kijken we samen naar het welbevinden en we evalueren hoe het met hun kind gaat, zodat we eventueel iets kunnen aanpassen.

De mentor

Ieder kind krijgt een mentor toegewezen. Dat is een van de pedagogisch professionals van de groep. De mentor is het eerste aanspreekpunt voor de ouders en voert ook het intakegesprek. Ze vertelt het kind en de ouders dan onder andere wat haar rol als mentor betekent. Allereerst volgt de mentor de ontwikkeling van het kind. Ze heeft aandacht voor het welbevinden en de betrokkenheid van het kind, en nodigt de ouders uit om daarover in gesprek te gaan. Verder streeft ze naar een soepele overgang tussen thuis en de opvang, en – als het kind vier jaar is – naar een goede overgang naar het onderwijs en de bso. Als de mentor langere tijd afwezig is, zorgen we voor vervanging. De nieuwe mentor licht de ouders daarover in. Als we een mentor toewijzen, kiezen we er een die voldoende aanwezig is tegelijkertijd met het kind. We houden ook rekening met het aantal kinderen waarvan een pedagogisch professional al mentor is.

Spelinloop

Nadat ze zijn gebracht, hebben kinderen vaak even tijd nodig om afscheid te nemen van hun ouders. Ze vinden het dan fijn als de ouder nog even blijft en met ze speelt of aan hen voorleest. Daarom is er ruimte voor een spelinloop: de ouder loopt binnen en blijft even meespelen. Kinderen hebben dan een ontspannen overgangsmoment en de ouder raakt vertrouwd met de speelruimte, de materialen en onze pedagogisch professionals. .

Elkaar informeren

We vertellen ouders waar ze belangrijke informatie kunnen vinden. Daarnaast laten we weten wat hun kind bij ons doet en hoe het gaat. Als ouders behoefte hebben aan een gesprek of een vraag willen stellen, dan maken we daar tijd voor. Wij informeren ouders, en ouders informeren ons. Want we horen graag hoe het thuis met het kind gaat. Dankzij die informatie kunnen we beter aansluiten bij (het gedrag van) het kind. Tijdens individuele contacten stemmen we goed af op alle verschillende ouders die onze locatie bezoeken. We benaderen ook regelmatig alle ouders tegelijk als we informatie willen delen.

Breng- en haalmoment

Het breng- en haalmoment is een laagdrempelige mogelijkheid om met ouders te praten en informatie uit te wisselen over de ontwikkeling van hun kind. Daarbij letten we op privacy: als er andere ouders of kinderen in de buurt zijn, bespreken we geen privé-zaken van het kind of de ouders.

Samenwerken voor de ontwikkeling van kinderen

Opvoeden doen we samen met ouders. We sluiten aan op thuis, met een gezamenlijk doel: de ontwikkeling van kinderen verrijken. Ook voor kinderen met een VE-indicatie heeft de wederzijdse betrokkenheid een grote meerwaarde, want door samen een (taal)rijk aanbod te bieden – thuis en op de locatie – zien we dat het kind steeds (taal)vaardiger wordt, waardoor het zich op alle gebieden positief ontwikkelt.

Hieronder lees je hoe we samenwerken en aansluiting zoeken bij de thuissituatie.

Bijeenkomst meedoen met je kind

Iedere week is er onder leiding van de medewerkster ouderbetrokkenheid (leerkracht van het Mozaïek) een bijeenkomst voor ouders 'Meedoen met je kind'. In deze bijeenkomsten worden de ouders geïnformeerd over het taalaanbod en de activiteiten die hun kinderen in de groep aangeboden krijgen. Daarnaast oefenen de ouders vaardigheden die ze thuis kunnen gebruiken rondom het thema dat in de groep wordt aangeboden. Daarnaast wisselen ouders onderling ervaringen uit en worden eventuele knelpunten bij het uitvoeren van de opdrachtjes in de thuissituatie besproken.

Inloopavond

Voor ouders is er aan het begin van het schooljaar een inloopavond. Tijdens deze avond krijgt u informatie van uw kind over de diverse vakgebieden die aan de orde komen in het leerjaar. De leerkracht is aanwezig om waar nodig extra uitleg te geven.

Kijkochtend

Voor ouders bestaat de mogelijkheid om een ochtend of middag mee te draaien in de groep van hun kind. De data hiervoor kunt u vinden in de kalender. U krijgt zo een indruk van de manier waarop er lesgegeven wordt. Daarnaast maakt u kennis met de klasgenoten van uw kind en proeft u de sfeer in de groep.

Themabijeenkomsten

Ieder jaar worden er themabijeenkomsten gehouden, over onderwerpen waarvan de school en de medezeggenschapsraad denken dat die voor u als ouder zinvol en interessant zijn. In zo'n bijeenkomst staat een thema centraal, bijvoorbeeld de taalontwikkeling, straffen en belonen, het gebruik van de computer of hoe komen kinderen tot leren. U krijgt informatie over het onderwerp, er worden samenstellingen besproken en u hebt de gelegenheid uw eigen vragen te stellen. Deze bijeenkomsten vinden plaats onder deskundige leiding. Als u zelf een goed idee heeft voor een themabijeenkomst horen wij dat graag van u.

Opvoeden doen we samen – door groepsmanagement.

In dit deel: gedifferentieerd werken, beredeneerd werken, teamwerk, samen kinderen volgen, naar een volgende groep of naar de basisschool, signaleren van bijzonderheden, pedagogisch beleid evalueren en borgen, en pedagogische kwaliteit – onze focus voor het komende jaar.

Gedifferentieerd werken

Gedifferentieerd werken staat voor onderscheid maken en variëren. Want kinderen verschillen qua leeftijd, niveau, interesse en eigenheid. Er is ook een overeenkomst: ze zijn allemaal nieuwsgierig. Ze willen graag nieuwe dingen ontdekken en volgende stappen zetten. Door gedifferentieerd te werken, spelen we in op onderlinge verschillen en op de nieuwsgierigheid van ieder kind. In de praktijk betekent gedifferentieerd werken dat we aandacht hebben voor alle ontwikkelingsgebieden. Daar laten we onze aanpak op aansluiten. En we bieden variatie en keuze door de dag heen.

Aandacht voor alle ontwikkelingsgebieden (zie bijlage 1)

Met goed groepsmanagement zorgen we in het dagelijkse werk voor een gevarieerd aanbod. Dat aanbod sluit aan op alle ontwikkelingsgebieden. We weten goed hoe kinderen zich ontwikkelen, en daarom begrijpen we welke variatie er nodig is in de speelleeromgeving en bij de activiteiten/spelimpulsen. We sluiten steeds aan bij waar de kinderen zijn qua leeftijd, ontwikkeling, interesse en eigenheid. Zo blijft hun betrokkenheid hoog.

Variatie en keuze

We bieden variatie en keuze in een rijke uitdagende omgeving (met gevarieerde hoeken en materialen), met ruimte voor initiatief (met afwisseling tussen vrij spel en spelimpulsen/activiteiten), en altijd in dialoog (met inzet van de pedagogische interactievaardigheden). In de volgende hoofdstukken lees je daar meer over.

Beredeneerd werken

Beredeneerd werken staat voor: weten wat we doen. We laten kinderen doelgericht 'de zone van de naaste ontwikkeling' ervaren. Dat betekent dat ze precies de juiste volgende stap kunnen zetten. Vanaf het punt waar ze nu staan in hun ontwikkeling. Hoe helpen we de kinderen daarbij? Om te beginnen leren we ze goed kennen. Dat doen we door dagelijks naar ze te kijken, met ze te praten en met ze te spelen. Daarnaast kijken we met ons kindvolgsysteem meer objectief naar een kind. Vanuit kennis over het kind plannen we vervolgens ons beredeneerde aanbod. Zo zorgen we ervoor dat alle kinderen nieuwsgierig blijven en een volgende stap kunnen zetten als ze dat willen. Wat we zien gebeuren bij de kinderen en wat we horen van de ouders, gebruiken we weer voor de volgende fase in ons beredeneerde aanbod. Zo volgen we steeds opnieuw de PDCA-cyclus van plan, do, check, act (plannen, uitvoeren, kijken hoe het werkt en bijsturen). Bij het beredeneerde aanbod gebruiken we een themaplanning/groepsplan.

Teamwerk

Een groep kinderen begeleiden vraagt om teamwerk. Wie doet welke taak en hoe verdelen we onze aandacht over de kinderen, binnen en buiten? Daar denken we samen over na. Regelmatig nemen we ruimte voor spelbeschikbaarheid: het rustig kijken naar het spel van kinderen of het meespelen met hun spel. Zo kijken de pedagogisch professionals dagelijks naar het welbevinden en de betrokkenheid van kinderen. Op grond daarvan verdelen ze hun aandacht en taken. In het teamoverleg en bij het maken van de (thema)planningen maken ze daar afspraken over. Tijdens het teamoverleg en het evalueren van de uitgevoerde (thema)planning bekijken ze hoe de taak- en rolverdeling is verlopen en hoe ze de taken en rollen de komende periode gaan verdelen.

Samen kinderen volgen

Spelende kinderen laten hun interesses en ontwikkeling zien. Door bewust te kijken naar wat kinderen bezighoudt – Wat spelen ze? Hoe spelen ze? Wat maken ze, en op welke manier? – leren we de kinderen beter kennen. We volgen hun ontwikkeling ook systematisch. Dat doen we met een (digitaal) kindvolgsysteem. We gebruiken de informatie uit het kindvolgsysteem voor keuzes en aanpassingen voor het individuele kind, de groep of de locatie. De mentor van het kind bespreekt individuele observaties met de ouders (zie 'Opvoeden doen we samen – met ouders').

Onze locatie gebruikt dit kindvolgsysteem: Edumaps
--

Signaleren van bijzonderheden

We observeren en volgen de ontwikkeling van kinderen. Bijzonderheden bespreken we altijd eerst met de ouders. Signaleren we bijzonderheden, dan gaan we te werk volgens de door Wij zijn JONG beschreven interne en externe zorgstructuur. Waar nodig schakelen we interne of externe experts in of verwijzen we ouders door naar passende instanties. Zij kunnen duiden wat er aan de hand is en geven advies over het vervolg. Uiteraard gebeurt dat altijd in nauw overleg met de ouders en na hun toestemming. Kortom: we blijven zorgvuldig in contact met de ouders en – na hun toestemming – ook met de externe instanties en de eventuele basisschool. In het team evalueren we de signalering.

Bij vragen over de ontwikkeling en het gedrag van kinderen kunnen we – in overleg en afstemming met de ouders – deze medewerkers of instanties raadplegen:
--

Pedagogisch coach, Coach passende kinderopvang, Zorgcoördinator, Ambulante ondersteuning passende kinderopvang, Logopedist, Medewerker gym en beweging, Consultatiebureau, Wijkcoach
--

Pedagogisch beleid en praktijk evalueren en borgen

Samen volgen we dagelijks **het welbevinden en de betrokkenheid** van kinderen in samenhang met hun ontwikkeling. Daarbij gebruiken we het kindvolgsysteem. Zitten de kinderen goed in hun vel, zijn ze ontspannen en voelen ze zich veilig? Dan zit het goed met het welbevinden. Doen de kinderen tijdens het spelen en de activiteiten nieuwe ervaringen op? Zijn ze geboeid en gefascineerd door de activiteit? Zit er uitdaging in het spel of activiteit? Dan is ook de betrokkenheid hoog.

In het Pedagogisch Kompas, het pedagogisch beleid van Wij zijn JONG, staat uitvoerig beschreven hoe **welbevinden en betrokkenheid** voor ons de belangrijkste toetsstenen zijn om de ontwikkeling van kinderen te beoordelen. De mate van welbevinden en betrokkenheid daagt ons uit om de pedagogische kwaliteit voortdurend aandacht te geven. Daarbij nemen we steeds de vier pijlers onder de loop om onze aanpak te verbeteren:

Opvoeden doen we samen – Kunnen we onze samenwerking verbeteren? Met ouders, met elkaar en met andere organisaties?

In een rijke uitdagende omgeving – Hoe rijk en uitdagend is ons aanbod?

Met ruimte voor initiatief – Bieden we voldoende keuzevrijheid? Is het dagritme afgestemd op ruimte voor initiatieven van kinderen? Zijn onze activiteiten/spelimpulsen passend en verrijkend?

Altijd in dialoog – Weten we wat kinderen beweegt, wat kinderen bezighoudt en hoe we aansluiten bij hun behoeften en belevingswereld?

Aan welbevinden en betrokkenheid zien we hoe het gaat met een kind én met onze pedagogische kwaliteit. Jaarlijks monitoren en meten we die, zodat we zicht houden op wat we kunnen aanpakken. De jaarlijkse cyclus waarmee we onze pedagogische kwaliteit borgen bestaat uit deze fasen:

- De pedagogische praktijk evalueren.
- Vanuit die evaluatie pedagogische doelen bepalen.
- Werken aan de pedagogische doelen met acties die de vier pijlers versterken (via werkoverleg, coaching en/of scholing/training).
- Het effect van onze aanpak beoordelen door te kijken naar het welbevinden en de betrokkenheid van kinderen.

De pedagogische praktijk en beleid monitoren en evalueren we met de volgende instrumenten: de Pedagogische Scan (Pedagogiek in Beeld).

Kwaliteitszorgsysteem van de school

KC het Mozaïek bewaakt zelf de kwaliteit met een kwaliteitszorgsysteem dat ook op de voorschoolgroep wordt gehanteerd.

In het kwaliteitsonderzoek uitgevoerd door de onderwijsinspectie is te lezen dat de kwaliteitszorg als goed wordt beoordeeld (kwaliteitsonderzoek onderwijsinspectie, 2018(school) en 2022(kinderopvang)) *"Het Mozaïek beschikt over een goed opgezet kwaliteitszorgsysteem en het team weet heel goed wat het wil. Het evalueert structureel en systematisch de resultaten en het onderwijsleerproces. De school formuleert concrete verbeterdoelen en werkt zeer planmatig aan de realisatie daarvan. Een voorbeeld hiervan is het jaarwerkplan van de werkgroep 'Doorgaande lijn peutercentrum – basisschool'.*

Pedagogische kwaliteit – onze focus voor het komende jaar

In 2024 legt onze locatie de focus op onderstaande pedagogische doelen.

Scholing

De leerkrachten en PM'ers die werken in de peutergroepen en de voorschoolgroep zijn geschoold volgens de kaders in de Wet Kinderopvang en de afspraken die met de gemeente zijn gemaakt in het kader van VVE.

KC het Mozaïek hecht daarnaast veel waarde aan gezamenlijke scholing, zodat vanuit een gezamenlijke pedagogische en didactische visie wordt gewerkt aan kwaliteitsverbetering. De

kwaliteit van het aanbod en de aanpak van in de peuterspeelzalen, voorschoolgroepen en schoolgroepen wordt systematisch onderzocht en op grond daarvan wordt gekeken welke punten nog aandacht behoeven.

In leerteams wordt onderzocht hoe het aanbod en de aanpak kan worden verbeterd. In de afgelopen periode richt zich in de leerteams gericht op de doorlopende lijn.

Deze leerteams worden begeleid door de coach PKO voor de peutersgroepen en de intern begeleider van het Mozaïek voor de voorschoolgroepen en schoolgroepen.

Het proces wordt begeleid door een onderbouw deskundige en beeldcoach met als doel dat de coach PKO en intern begeleider de begeleiding van de leerteams en het proces van ontwikkeling volledig op zich nemen.

Hierbij wordt gewerkt volgens de principes van de kwaliteitscyclus:

De opbrengsten die uit deze gezamenlijke scholing komen zijn:

- Er ontstaat een 'samen-leercultuur' tussen de de peutergroepen en de voorschool, waardoor de doorgaande lijn tussen de voorschoolse periode en de school inhoudelijk meer verstevigd.
- Door de focus op de ontwikkeling en het leren van de kinderen, vindt er een verdieping op het opbrengstgericht werken plaats.
- De kwaliteit van de leerkracht- en leidstervaarigheden om ontwikkeling van (zeer) jonge kinderen optimaal te stimuleren is verbeterd
- De pedagogisch medewerkers en leerkrachten kunnen doelgerichte betekenisvolle activiteiten voorbereiden waarin kinderen handelend ervaring op kunnen doen met het doel en stellen elkaar tijdens dit proces 'de goede vragen
- De pedagogisch medewerkers en leerkrachten observeren het gedrag van de peuters/kleuters tijdens het uitvoeren van de activiteit en kunnen de mate van betrokkenheid bij een activiteit inschalen. En kunnen hieruit afleiden of de betrokkenheid van de kinderen overeenkomt met de bedoeling van de activiteit. Doen de kinderen de ervaringen op die zij beoogd hadden? Waaraan is dat zichtbaar?
- De pedagogisch medewerkers en leerkrachten kunnen op basis van bovenstaande inzichten hun aanbod en aanpak aanpassen waardoor de kwaliteit van de activiteit verbetert en nog beter is afgestemd op de ontwikkelingsbehoeften van de kinderen.
- De pedagogisch medewerkers en leerkrachten staan open voor feedback en passen de feedbackregels toe bij het geven van feedback op elkaar.
- De kwaliteit van de doorgaande lijn peuterspeelzaal SKAR (locatie Speelrijk, Kleine Boemerang) en voorschool basisschool het Mozaïek wordt verstevigd.
- De vakbekwaamheid van de pedagogisch medewerkers en leerkrachten wordt vergroot en vernieuwd op basis van reflectie en feedback op het eigen handelen. Het gaat daarbij om het

versterken van geslaagde interacties en interventies en deze te borgen in het dagelijks handelen.

Wij bereiken de doelen met scholing/training, coaching en teamoverleg.

Opvoeden doen we samen – met andere organisaties.

In dit deel: de doorgaande lijn met het onderwijs en samenwerken met andere organisaties.

Kindcentrum Het Mozaïek heeft gekozen voor een voorschoolgroep om een optimaler invulling te kunnen geven aan dat wat bijdraagt aan het werken aan een optimale ontwikkeling van de kinderen. De voorschoolgroep draagt bij aan:

a. *Doorgaande lijn van voor- naar vroegschool: de voorschoolgroep*

De overgang van peutergroep naar basisschool is voor veel kinderen een grote stap. Door middel van de voorschoolgroep zorgen we dat de overstap voor de kinderen minder groot is. De kinderen beginnen op school in de voorschoolgroep met alleen maar kinderen van 3,6 t/m 4 jaar.

Een kind van 3,6 jaar of ouder dat toe is aan de voorschoolgroep kan instromen en hoeft niet te wachten tot de vierde verjaardag. Een kleuter die gebaat is bij de voorschoolgroep kan langer in deze groep blijven. De voorschoolgroep zorgt ervoor dat kinderen flexibel het basisonderwijs kunnen instromen. Dit is vooral gunstig voor de zogenaamde "zomer"- en "herfst"-kinderen. Niet op grond van hun leeftijd maar op grond van hun ontwikkeling wordt gekeken welke groep het beste bij hen past (zie schema).

Soort groep	Peutergroep	voorschoolgroep	Groep 1	Groep 2
Ontwikkelingsniveau OVM	fase 3 t/m 8 (1,6 tot 4 jaar)	fase 7 t/m 9 (3,6 -4.6 jaar)	fase 8 t/m11 (4-5,6 jaar)	fase 10 t/m 13 (5 - 6,6 jaar)
Aanpak en aanbod afgestemd op gemiddeld ontwikkelingsniveau van kinderen op de leeftijd van	1,6 tot 3,6 jaar	3,6 tot 4,6 jaar	4,6 tot 5,6 jaar	5,6 tot 6,6 jaar
Variatie van leeftijden van kinderen in deze groep	2 jaar tot 4 jaar	3,6 jaar tot 5 jaar (einde schooljaar)	aan het begin van het schooljaar van van 4 jaar tot 5 jaar. Aan het einde van het schooljaar varieert de leeftijd van 5 tot 6 jaar	aan het begin van het schooljaar van van 5 jaar tot 6 jaar. Aan het einde van het schooljaar varieert de leeftijd van 6 tot 7 jaar

b. *Maatwerk afgestemd op de behoefte van het kind.*

Het Mozaïek heeft in het verleden de keuze gemaakt om te stoppen met het opvangen van kinderen in een gecombineerde groep 1-2. Groep 1 en groep 2 zijn het hele schooljaar gesplitst, dit wordt gesteund door evidence based en evidence informed practice (o.a. Bekkers, 2020). De argumenten om hiervoor te kiezen zijn:

- De verschillen in ontwikkeling van de kinderen zijn in homogene groepen kleiner. Het aanbod en de aanpak kan beter op de ontwikkeling van de kinderen worden afgestemd.
- De leerkracht is beter in staat om het klassenmanagement zo in te richten dat ook daadwerkelijk kan worden gedifferentieerd.
- Bij heterogene groepen gaat de aandacht vaak uit naar de jongste of zwakste kinderen, waardoor kinderen die verder in hun ontwikkeling zijn minder begeleiding krijgen.
- Er stromen in het schooljaar geen kinderen binnen, wat in een 'normale' kleuterklas wel gebeurt. Dit geeft rust in de groepen 1 en 2, waardoor de groepsvorming en het aanbod beter afgestemd kan worden.

Bovenstaande argumenten gelden naar ons inzicht ook voor de peutergroep en de voorschoolgroep. Door te werken met groepen waarin het ontwikkelingsniveau van de kinderen niet te ver uiteenloopt kan beter worden afgestemd op de behoeften van de kinderen. Sommige kinderen zijn aan het einde van de peutergroep toe aan meer uitdaging dan dat de peutergroep kan bieden. Doorstromen van de peuters naar de voorschoolgroep betekent dat ze aanbod op maat krijgen.

a. *Welbevinden en betrokkenheid als basis*

Welbevinden en betrokkenheid zijn basisvoorwaarden om te komen tot leren (F. Laevers. 2019, 2020). De leerkracht en de pedagogisch medewerker (pm'er) zijn in de voorschoolgroep beter in staat doelgericht te werken en ieder kind voldoende aandacht te geven. De groepsgrootte, vaste gezichten van een leerkracht én een pedagogisch medewerker en dagprogramma zorgen voor een veilig klimaat. Hierdoor is ook in deze groep meer rust en kunnen de leerkracht en pm'er het aanbod en de aanpak volgens een planmatig curriculum opbouwen. Stap voor stap kan gewerkt worden aan de executieve functies en taakgericht gedrag van kinderen. Jonge kinderen blijken sterk te verschillen in de mate waarin hun executieve functies zich ontwikkelen. Deze verschillen hebben een voorspellende waarde op de schoolbereidheid en het schoolsucces van jonge kinderen. Goede ondersteuning is dus essentieel. (Van de Sande, 2015, 2017, 2018).

b. *Sterk gezamenlijk pedagogisch en didactisch aanbod*

In de voorschoolgroep is het aanbod afgestemd op de peuters én de kleuters. Het aanbod wordt door de pedagogisch medewerker en leerkracht samen ingevuld en vormgegeven.

Hierbij wordt uitgegaan van de SLO-doelen voor peuters en kleuters en gebruik gemaakt van het VVE programma Actief betrokken en Taalmozaïek.

In de voorschoolgroep wordt gekeken naar het ontwikkelingsniveau van het kind in plaats van de leeftijd. De voortgang bij de peuters en de kleuters wordt 'getoetst' aan de tussendoelen door middel van observaties tijdens het werken en spel. Daarvoor wordt in alle groepen dezelfde registratiesystematiek gebruikt (kindvolgsysteem OVM), zodat kinderen worden uitgedaagd in de zone van de naaste ontwikkeling en de pedagogisch medewerker en leerkracht reële hoge verwachtingen van de kinderen hebben.

De streefdoelen voorschoolgroep, groep 1 en groep 2 zijn vastgelegd in ijkpunten per vakgebied. Deze zijn al dan niet onderdeel van de methodiek/methode (o.a. Taalmozaïek) die wordt gebruikt of vastgelegd in een doelendocument (rekenen)

De pedagogisch medewerker en de leerkracht werken samen waarbij elkaars expertise in kennis, ervaring, houding en mentale modellen op het gebied van aanpak en begeleiding van peuters en kleuters worden benut om de doorgaande lijn voor jonge kinderen optimaal te realiseren. Een meerwaarde is dat er een kruisbestuiving plaatsvindt tussen de pedagogisch onderlegde pm'er en de didactisch onderlegde leerkracht.

Samenvattend vinden we de voorschoolgroep belangrijk omdat:

- Vloeiende overgang van peuters naar kleuters
- Doorgaande ontwikkelings- en leerlijnen
- Passend aanbod voor kinderen naar hun ontwikkelingsleeftijd
- In plaats van verlengde VVE op de peutergroep voor kinderen die nog niet toe zijn aan de basisschool kunnen zij nu doorstromen naar de peuter-kleutergroep
- Spelenderwijs wennen aan de schoolse structuur
- Kleine groep met meer rust en overzicht
- Minder verschil in niveaus (peutergroep, voorschoolgroep, kleutergroepen) waardoor pedagogisch medewerkers en leerkrachten makkelijker kunnen differentiëren
- Minder wisseling van groepssamenstelling in groep 1 en 2
- Kinderopvang en school maken meer gebruik van elkaars expertise
- Er is sprake van een doorgaande lijn op gebied van aanbod, pedagogisch didactisch handelen, kindvolgsysteem en ouderbetrokkenheid
- Sluit aan bij de wens om te komen tot een Integrale Kindcentra (IKC) binnen een gebouw waar binnen de peutergroep een volwaardige plek heeft

Verantwoordelijkheden en taken van kinderopvang en school

De komende jaren blijven basisschool het Mozaïek en SKAR de samenwerking verder vormgeven en ontwikkelen.

De leidinggevenden van beide organisaties zijn verantwoordelijk voor het behalen van de doelen die zijn geformuleerd en werken volgens de richtlijnen die zijn vastgelegd, waarbij de locatieleider meer inhoudelijke voor de groep heeft in de voorschoolgroep, maar de verantwoordelijkheid wel gedeeld wordt met de leidinggevende van Skar en de doelen voor de groep samen vastgesteld worden.

In de voorschoolgroep werken een VVE geschoolde pedagogisch medewerker samen met een VVE geschoolde leerkracht. De pedagogisch medewerker is in dienst van SKAR. De leerkracht is in dienst bij basisschool Het Mozaïek. Alle medewerkers die direct verbonden zijn aan de voorschoolgroep beschikken over een geldige VOG in overeenstemming met de Wet Kinderopvang en zijn door de kinderopvangorganisatie gekoppeld aan het Personenregister.

De pedagogisch medewerker en leerkracht van de voorschoolgroep

- Pedagogisch medewerker en leerkracht zorgen samen voor een beredeneerd aanbod en verdeling van werkzaamheden op de groep.
- Pedagogisch medewerker wordt gezien als onderdeel van het schoolteam.
- Pedagogisch medewerker en leerkracht geven samen invulling aan de informatiebijeenkomsten voor ouders.
- Leerkracht en pedagogisch medewerker volgen de ontwikkeling van het kind met het kindvolgsysteem.
- Driemaal per jaar wordt de ontwikkeling van het kind door de leerkracht met de ouders besproken.
- Pedagogisch medewerker is de mentor van de kinderen die nog geen vier jaar zijn.
- Na 6 - 12 weken in de voorschoolgroep worden de bevindingen van de leerkracht en pedagogisch medewerker ingevuld en teruggekoppeld naar de ouders (voortgangsgesprek in het najaar)

- Na 6 /12 weken in de voorschoolgroep worden de bevindingen en de ontwikkeling van het kind teruggekoppeld naar het peutercentrum.

(Deze laatste twee punten sluiten aan bij het overdrachtsbeleid van Arnhem)

Taken locatieleider:

- Doet de intakes waarbij de werkwijze van het Mozaïek, de voorschoolgroep wordt toegelicht en wordt besproken wat ouders mogen verwachten en wat van ouders wordt verwacht;
- Voert 'kalendergesprekken' waarin ouders worden geïnformeerd over de dagelijks gang van zaken
- Regelt met de ouders en heeft indien nodig contact met kinderopvang over betaling tot het kind 4 jaar is
- Informeert de ouders voor de plaatsing over de actuele zaken
- Vraagt aan de kinderopvang om een VOG te regelen voor nieuwe leerkrachten in de voorschoolgroep en spreekt met de leerkracht dat die door de leerkracht wordt gekoppeld aan het register kinderopvang. (de leerkracht ontvangt hierover info van de kinderopvangorganisatie)
- Maakt samen met gebiedsmanager kinderopvang afspraken met kinderopvang over taken en werkdagen van PM'ers

Taken intern begeleider basisschool

- Contact met peutergroep over kinderen i.v.m. aanmelding inschrijving en plaatsing ('Warme overdracht'. Afstemming van het aanbod van het Mozaïek bij de onderwijsbehoefte van het kind)
- Volgen van kinderen in de peutergroep vooraf aan plaatsing (in samenwerking met coach passende kinderopvang)
- Ondersteunen van voorschoolgroep bij het observeren en begeleiden van kinderen (afstemming aanbod op het kind)
- Volgen kinderen met extra aandacht ('zorg')
- Observaties en gesprekken over de inhoud van het onderwijs m.b.t. kinderen die een andere aanpak nodig hebben (intensief/verrijkend)
- Contacten met de leerkracht
- Contact over de inhoud en het gebruik van kindvolgsysteem

Taken Coach passende kinderopvang

- Contact met de school over kinderen i.v.m. aanmelding inschrijving en plaatsing ('Warme overdracht'. Afstemming van het aanbod van het Mozaïek bij de onderwijsbehoefte van het kind)
- Volgen van kinderen in de peutergroep vooraf aan plaatsing in de voorschoolgroep (waar nodig in samenspraak met in samenwerking met IB'er)
- Op verzoek van IB'er ondersteunen van voorschoolgroep bij het observeren en begeleiden van kinderen (wat er aangeboden wordt is afgestemd op de vraag van het kind)

Samenwerken met andere organisaties

Onze locatie werkt oa. samen met:

- Logopedie
- Consultatiebureau
- Bibliotheek
- Kentalis
- Stichting Pas

In een rijke uitdagende omgeving.

In dit hoofdstuk: indeling van de ruimte, inrichting van de hoeken en plekken, geordend materiaal, buitenruimte, duidelijkheid voor ieder kind.

Indeling van de ruimte

Onze locatie heeft een prettige, sfeervolle en rustige uitstraling. Aantrekkelijk en niet te prikkelend. De kleuren zijn bewust gebruikt. En de aankleding van de wanden sluit aan bij de leeftijd van de kinderen. Verder zorgen we voor een goed overzicht en houden we belangrijke looproutes vrij. Zo creëren we een plek waar kinderen, ouders en pedagogisch professionals zich prettig voelen.

De rijke uitdagende omgeving bevat open ruimte en hoeken/plekken die zijn ingericht voor een bepaald spel of activiteit. Voor de baby's is er bijvoorbeeld een plek voor rammelaars, een ruimte om te draaien of te kruipen, en een zachte plek. Voor dreumesen is er bijvoorbeeld een plek om speelgoed vooruit te duwen, of om alles wat in huis gebeurt na te spelen. Dankzij de gevarieerde hoeken en plekken kunnen dreumesen en peuters hun eigen keuzes maken. Waar wil ik gaan spelen? Wat zal ik daar spelen? Met wie wil ik spelen? In de VE hebben we voor de peuters hoeken of plekken voor beeldend bezig zijn (knutselplek), bouwen (bouwhoek), doen alsof (huishoek), fantasiespel met auto's, treinen, dieren, blokjes (ministad of wereldstad), plaatjes kijken en lezen (leeshoek), puzzels en spelletjes (spelletjestafel) en vaak ook een thematafel of -hoek.

De plekken zijn afgebakend met bijvoorbeeld kasten, speelschermen, matten of tape. Dat zorgt voor duidelijkheid en concentratie. Er is ruimte voor rustig en meer actief spel, voor individueel spel en spelen in kleine groepjes en om met z'n allen te zingen. Elk kind heeft iets eigens in de ruimte, zoals een eigen vakje, kapstok, stoel of foto.

De verdeling van de speelhoeken en -ruimtes past bij de leeftijdsgroep van de kinderen. Ook de toiletruimtes bieden de mate van privacy en zelfstandigheid die bij de leeftijd past.

Inrichting van de hoeken en plekken

We zoeken, soms samen met de kinderen, naar gevarieerde materialen voor in de speelruimtes. Alle kinderen kunnen in de hoeken iets van hun niveau vinden en hebben voldoende keuze. Kinderen kunnen naast of met elkaar bezig zijn met voldoende materialen. Het materiaal wordt regelmatig aangevuld en afgewisseld. Verder zijn er in elke groep materialen en illustraties te vinden waarop verschillende culturen en rollen zichtbaar zijn. Daarnaast liggen er veilige echte materialen die passen bij de leeftijd – zoals pollepels, mutsen of een vaatdoekje – en open materiaal waar kinderen zelf betekenis aan kunnen geven zoals dozen, takken of lege melkpakken. Veilige echte en open materialen bieden extra kansen voor verdiepend spel.

Geordend materiaal

De materialen zijn overzichtelijk geplaatst en zo nodig gelabeld. Die ordening helpt onszelf, maar is ook belangrijk voor het spel van kinderen. Ze kunnen het materiaal vinden en gemakkelijk opbergen. Ook voor ouders is het handig om snel een goed overzicht te hebben. Soms bewaren kinderen gemaakte spullen een tijdje, bijvoorbeeld om er de volgende keer mee verder te gaan of om iets tentoon te stellen. Ook daar reserveren we een plek voor.

Buitenruimte

We streven naar een uitnodigende buitenspeelplaats. Buiten hebben kinderen andere spelmogelijkheden en ze doen er belangrijke ervaringen op. We leggen de nadruk op bewegen en motoriek. Buiten kunnen kinderen rennen, met de bal spelen, fietsen, met zand spelen en van alles in de natuur ontdekken. Ook buiten is er een zichtbare verdeling van de ruimte. We zorgen voor een veilige, gevarieerde ondergrond die past bij het spel – bijvoorbeeld gras, steen, zand of een ondergrond met een klein niveauverschil. Ook zorgen we voor gevarieerde buitenmaterialen die gemakkelijk te vinden en op te ruimen zijn. Elke dag willen we buiten zijn.

Duidelijkheid voor ieder kind

Een rijke uitdagende omgeving houdt in dat de indeling ook geschikt is voor kinderen die aan het wennen zijn of het Nederlands nog moeten leren. De indeling spreekt daarom grotendeels voor zich – zonder dat er mondelinge uitleg nodig is. Kinderen kunnen rustig en geconcentreerd spelen. Dankzij labels begrijpen ze waar de hoeken voor staan en wat er in de hoeken te vinden is. Er is voldoende spel materiaal dat kinderen zonder woorden kunnen gebruiken, en speelgoed dat makkelijk uit te leggen is door iets voor te doen. Vanuit ons programma passen we de speelhoeken regelmatig aan, zodat ze passen bij de thema's of het spel. Bijvoorbeeld met andere materialen in de huishoek, andere puzzels, boeken of auto's.

Met ruimte voor initiatief.

In dit hoofdstuk: een vast maar flexibel dagritme, overgangen in het dagritme, belangrijke onderdelen in het dagritme, een begrijpelijke dagindeling voor ieder kind.

Een vast maar flexibel dagritme

Een dagritme of dagindeling is een vaste volgorde van dagelijkse gebeurtenissen. De dag is ingedeeld in herkenbare periodes met vaste onderdelen. Maar het dagritme is ook flexibel: wat de kinderen doen, staat niet tot in detail vast. Elke dag hebben ze bijvoorbeeld de ruimte om vrij te spelen. Het vrij spelen wordt afgewisseld met begeleide of geleide activiteiten/spelimpulsen. Bij vrij spelen ligt het initiatief geheel bij het kind, bij een begeleide activiteit/spelimpuls doen pedagogisch medewerkers met het kind mee, en bij geleide activiteiten/spelimpulsen ligt het initiatief bij ons. Met het dagritme zorgen we voor een balans tussen herhalen en nieuwe ervaringen opdoen. Bij de geleide activiteiten letten we op een goede afwisseling tussen de ontwikkelingsgebieden. En we blijven kinderen de ruimte bieden voor eigen initiatieven. Benieuwd naar onze globale dagindeling? Kijk onder 'Onze locatie' in het eerste deel van dit pedagogisch werkplan.

Overgangen in het dagritme

Overgangen van het ene naar het andere onderdeel zijn snel prikkelrijk voor kinderen. Om overgangen soepel te laten verlopen, gebruiken we aantrekkelijke rituelen. Daardoor blijven de kinderen betrokken bezig en behouden de pedagogisch professionals het overzicht. Elke overgang vraagt een eigen ritueel en vorm van samenwerken.

Belangrijke onderdelen in het dagritme

De hele dag zijn er kansen om met kinderen in gesprek te gaan, met ze te spelen, samen te genieten en de ontwikkeling te ondersteunen en stimuleren. Vaak doen ontwikkelkansen zich spontaan voor. Die kansen grijpen we terwijl we naar de kinderen kijken, aansluiten bij hun spel en met ze praten. We creëren ook zelf kansen door bewust activiteiten of spelimpulsen aan te bieden. Natuurlijk blijven we ook tijdens die geplande momenten goed kijken, aansluiten en praten met de kinderen. Op die manier doen zich ontwikkelkansen voor tijdens alle onderdelen van ons dagritme. Hieronder volgt een korte uitleg over de belangrijkste onderdelen.

Vrij spel

Tijdens vrij spel kiezen de kinderen zelf waarmee, waar en met wie ze aan de slag gaan. Waar nodig verhogen de pedagogisch professionals de betrokkenheid, lokken ze een volgende ontwikkelingsstap uit, of helpen ze bij het kiezen. Gedurende de ochtend en middag is er genoeg ruimte om vrij te spelen. Op onze locatie laten we een deel van het vrij spel voorafgaan door een vooruitkijkmoment en ronden we af met een terugkijkmoment.

Grote groep

De term 'grote groep' staat voor de momenten dat onze pedagogisch professionals samen met alle kinderen bewust gezamenlijkheid creëren. Bijvoorbeeld door samen te zingen, verhalen te vertellen, feestjes te vieren of rituelen uit te voeren. Daardoor groeit het gevoel dat we een groep zijn, bij elkaar

horen en van elkaars gezelschap genieten. Tijdens de gezamenlijke activiteit blijft er ruimte voor eigen initiatieven van kinderen. Elke dag is er een moment voor de 'grote groep'.

Kleine groep

De term 'kleine groep' staat voor de momenten dat onze pedagogisch professionals bewust met een kleine groep kinderen een activiteit doen, een spelimpuls uitlokken of samenwerken. Tijdens een kleine groepsactiviteit is er veel ruimte om in te gaan op initiatieven van kinderen en om die met elkaar te delen. Pedagogisch professionals stellen de kleine groepjes regelmatig doelgericht samen. Een groepje bestaat dan bijvoorbeeld uit de oudste of de jongste kinderen, of uit kinderen die aan de slag gaan met taalontwikkeling. Soms doen alle kinderen dezelfde activiteit, in wisselende kleine groepjes. In de 'kleine groep' is er veel ruimte voor uitwisseling en aandacht voor alle kinderen. Elke dag zijn er kleine groepen waarin kinderen spelen en ontdekken. Als het mogelijk is, komen VE-peuters minimaal één keer per dag aan de beurt – in ieder geval minimaal een paar keer per week.

Eten en drinken

Elke ochtend of middag zijn er groepsmomenten waarop de kinderen samen eten en drinken. De pedagogisch professionals zorgen voor een veilig, gezellig en rustig moment. We zien de eetmomenten als een belangrijke sociale activiteit en vinden sfeer en een gezellige aankleding belangrijk. De pedagogisch professionals laten kinderen kennismaken met een gevarieerd aanbod aan smaken en texturen. Dit doen zij ontwikkelingsadequaat en in overleg met ouders. Benieuwd naar ons voedingsbeleid? Dit ligt ter inzage op onze locatie.

Verzorgingsmoment

Verzorgingsmomenten zijn regelmatig terugkerende momenten, vaak een-op-een. Pedagogisch professionals zorgen voor aandachtige, respectvolle en rustige momenten.

Buitenspelen

Bewegen en buiten zijn is heel belangrijk voor kinderen. Buiten kunnen ze veel ervaringen opdoen. Wij laten de kinderen elke dag buitenspelen.

Een begrijpelijke dagindeling voor ieder kind

Voorspelbaarheid is voor alle kinderen belangrijk, maar vooral voor kinderen die aan het wennen zijn of de Nederlandse taal nog niet goed begrijpen. Met een heldere dagindeling weten ze snel wat er wordt verwacht. Pedagogisch professionals maken de dagindeling begrijpelijk met weinig woorden. Ze gebruiken bijvoorbeeld rituelen, zoals liedjes zingen bij het naar buiten gaan, het opruimen of het begroeten. Daarnaast gebruiken ze dagritmekaarten met pictogrammen van de dagindeling.

Altijd in dialoog.

In dialoog zijn betekent dat er interactie is tussen pedagogisch professionals en kinderen – en tussen kinderen en volwassenen onderling. De pedagogische wetenschappen onderscheiden zes interactievaardigheden. Onze pedagogisch professionals zetten die vaardigheden dagelijks in, zodat kinderen zich veilig en op hun gemak voelen en zich bij ons kunnen ontwikkelen.

De zes interactievaardigheden:

- Sensitieve responsiviteit
- Respect voor autonomie
- Structuur bieden en leidinggeven
- Praten en uitleggen
- Ontwikkeling stimuleren
- Begeleiden van onderlinge interacties

Sensitieve responsiviteit

Sensitieve responsiviteit is reageren op wat kinderen willen, denken en voelen – door oog te hebben voor signalen, non-verbaal en verbaal, en door een kind aan te voelen. Het gaat over geborgenheid bieden, een vertrouwensrelatie aangaan en kinderen erbij laten horen in een positieve groepssfeer. Voorbeelden daarvan zijn luisteren, de aai over de bol, het oogcontact, de knipoog, interesse en nieuwsgierig zijn naar het kind. Ook gaat het bij sensitieve responsiviteit over aanmoedigen en bevestigen: kinderen de mogelijkheid geven om nieuwe dingen te ontdekken. Voorbeelden daarvan zijn belangstelling tonen, betrokken zijn bij wat het kind doet, steun bieden bij moeilijke momenten en enthousiasme van het kind delen.

Respect voor autonomie

Respect voor autonomie is kinderen de ruimte geven om zelfstandig te doen wat ze zelfstandig kunnen. Respect voor autonomie is ook: kinderen de kans geven vanuit eigen interesses bezig te zijn en keuzes te maken, zelf te experimenteren en ontdekkingen te doen. Als pedagogisch professionals lokken we ideeën en initiatieven uit, betrekken we kinderen bij het bepalen van regels en afspraken, en hebben we reële verwachtingen. Kinderen voelen het wanneer ze serieus worden genomen. Dan ontwikkelen ze eigenwaarde en kunnen ze zich betrokken voelen bij de groep, het spel en de activiteiten.

Structuur bieden en leidinggeven

Door structuur te bieden orden je de wereld om kinderen heen. Alle kinderen hebben daar behoefte aan. Structuur geeft ze het houvast dat ze nodig hebben om zelfstandig aan de slag gaan. Voorbeelden daarvan zijn een overzichtelijke speelleeromgeving, een begrijpelijke dagindeling, een beperkt aantal consequente en duidelijke regels die uitgelegd worden aan kinderen, voorspelbaar en duidelijk gedrag van pedagogisch professionals en thematisch werken. Structuur bieden en leidinggeven lijkt het

tegenovergestelde van respect voor autonomie, maar ze vullen elkaar aan als ze in evenwicht zijn. Voor elke (leeftijds)groep en voor elk kind ligt dat evenwicht weer anders.

Ongewenst gedrag ombuigen naar gewenst gedrag

Hoe gaan we om met ongewenst gedrag? Kinderen willen zich geaccepteerd voelen zoals ze zijn. Inclusief hun emoties en belevingen, ook op momenten dat ze boos, druk of naar binnen gekeerd zijn. We gaan ervanuit dat het kind met zijn gedrag een bedoeling heeft, ook al is dat gedrag niet altijd effectief of gewenst. Allereerst proberen we daarom de intentie van kinderen te begrijpen. Er zijn veel redenen voor ongewenst gedrag, bijvoorbeeld niet weten dat iets niet mag, van slag zijn door een gebeurtenis, meer uitdaging nodig hebben of temperamentvol zijn. Het gedrag kan ook bij de ontwikkelingsfase horen. Het doel van ombuigen van ongewenst naar gewenst gedrag is dat het kind met (zelf)vertrouwen weer verder kan met het sturen van zijn eigen gedrag. Kinderen voelen zich ook veiliger als ze weten dat er iemand aanwezig is die ingrijpt als het even niet gaat, die ondersteunt of juist begrenst. Iemand bij wie ze kunnen checken of wat ze doen ook kan.

Er zijn veel manieren waarop pedagogisch professionals kunnen reageren op ongewenst gedrag: een non-verbale reactie geven, een grapje maken, kinderen positief herinneren aan een regel, gedrag benoemen dat gewenst is, ik-boodschappen geven over het gedrag van het kind, en soms ook negatief gedrag negeren en positief gedrag juist belonen.

Vijf stappen bij conflictoplossing

Soms hebben kinderen conflicten. Wij zien die als leermomenten voor de (sociale) ontwikkeling. Kinderen leren hun gevoel en mening te laten horen en zien. Ze leren zichzelf en de ander beter te begrijpen en oplossingen te zoeken. Daardoor leren ze sociale en morele regels. Bij een conflict zetten pedagogisch professionals vijf stappen:

1. Bij een probleem of conflict stoppen we, snel maar rustig, het ontoelaatbare gedrag. We benoemen de emoties die kinderen laten zien en geven ze zo nodig een handreiking om hun emoties op een toelaatbare manier te uiten (stoom afblazen/ruimte voor ontlasting zonder dat andere kinderen zich onveilig voelen).
2. Bij kinderen die (nog) niet goed kunnen praten, vertellen we welke gebeurtenis en emoties we hebben gezien. Oudere kinderen vertellen zelf wat er is voorgevallen. We checken daarna of we het goed hebben verwoord of begrepen.
3. We geven als objectieve bemiddelaar bij jonge kinderen één of enkele compromisvoorstellen. Zo gauw kinderen het kunnen, dragen ze zelf mogelijke oplossingen aan.
4. We letten erop dat de gekozen oplossing naar tevredenheid van alle kinderen is (de beste oplossing) en we bedenken zoveel mogelijk samen hoe we die kunnen uitvoeren.
5. Daarna volgen we de kinderen een tijdje bij het spel om te zien of het compromis of de oplossing werkt.

Praten en uitleggen

Bij deze interactievaardigheid gaat het over de taal die pedagogisch professionals gebruiken als ze kinderen begeleiden én over de manier waarop we taalvaardigheid van kinderen stimuleren. Belangrijk bij praten en uitleggen is dat kinderen de ruimte krijgen voor echte (non-)verbale gesprekken, waarbij

we het kind volgen en een rijke (non-)verbale omgeving zijn. Want kinderen leren taal door wat ze in hun omgeving horen.

Bij het praten en uitleggen sluiten we aan op de leeftijd, het ontwikkelingsniveau en de behoefte van kinderen. We passen ons tempo aan en bouwen onze uitleg logisch op, zodat kinderen de uitleg zo goed mogelijk begrijpen. Voor kinderen die nog niet zoveel taal gebruiken gebruiken we ter ondersteuning gebaren, mimiek, visualisaties (bijvoorbeeld dagritmekaarten), rituelen (bijvoorbeeld een vast liedje bij een overgangsmoment) en concrete materialen. Voor de wat oudere of meertalige kinderen gebruiken we steeds langere zinnen en meer gevarieerde woorden.

Contactinitiatieven

Alle kinderen zoeken regelmatig contact met (non-)verbale gedragingen. Die grote en kleine signalen vangen we zo vaak mogelijk op, zodat kinderen zelfvertrouwen en vertrouwen in anderen krijgen. Door kinderen vaker te zien, leren we hun contactinitiatieven kennen. Ook pedagogisch professionals nemen initiatieven tot contact. We vragen bijvoorbeeld aandacht voor een activiteit/spelimpuls of gebeurtenis, we betrekken de kinderen daarbij, of we beginnen gewoon een gezellig praatje.

Gesprekken

De balans tussen een-op-eengesprekken, kleine groepsgesprekken en gesprekken met de hele groep laten we aansluiten op de leeftijd. De onderlinge omgang is gebaseerd op plezier, aandacht, oprechte interesse, begrip, respect en duidelijkheid. Nederlands is de voertaal, maar in sommige werksituaties kan een pedagogisch professional een andere taal gebruiken in het belang van het kind. We creëren een positieve communicatieve sfeer door regelmatige beurtwisselingen – zowel een-op-een als in groepssituaties. Soms bouwen we gesprekken uit en doen we een beroep op het denkvermogen van kinderen. In een groepssituatie proberen we iedereen te betrekken bij wat er gebeurt. Wordt het gesprek afgesloten, dan laten we dat duidelijk weten. Ook kinderen geven (non-)verbaal aan wanneer het contact voor hen is afgelopen. Het is belangrijk voor kinderen dat wij dat zichtbaar opmerken.

Ontwikkeling stimuleren

De interactievaardigheid 'Ontwikkeling stimuleren' zetten we in tijdens allerlei situaties en activiteiten. Kinderen zijn van zichzelf al nieuwsgierige ontdekkers en onderzoekers, maar we stimuleren hun spelenderwijze ontwikkeling ook gericht. Daardoor kunnen ze extra stappen zetten en doen ze in alle ontwikkelingsgebieden ervaringen op, passend bij hun eigen tempo, interesses en mogelijkheden. In allerlei spelsituaties en activiteiten zien we volop didactische mogelijkheden. Per kind en per situatie kiezen we wat we doen: intenties en plannen van kinderen verwoorden of helpen uitvoeren, nieuwe materialen aanreiken bij een vertrouwd spel, een nieuw idee inbrengen bij een bestaand spel, open vragen stellen, samen oplossingen zoeken, indrukken verwerken, kinderen bij elkaar betrekken, meespelen, het spel voordoen, voorbeelden geven, instructie geven en nog veel meer. We helpen kinderen ook als ze iets nog niet helemaal alleen kunnen of durven. Kortom: we stimuleren de ontwikkeling op alle mogelijke manieren.

Taalstimulering

Voor kinderen met een VE-indicatie verplicht de wet ons om minimaal vier ontwikkelingsgebieden bewust aan te bieden. Op onze locatie doen we meer: we stimuleren de ontwikkeling op alle gebieden

met onze rijke, uitdagende omgeving en via ons dagritme. In dit werkplan leggen we extra nadruk op de taalstimulering – als onderdeel van de interactievaardigheid 'Ontwikkeling stimuleren'. Want alle kinderen hebben taal nodig om stappen te kunnen zetten in alle andere ontwikkelingsgebieden.

Een kind moet zich veilig en op zijn gemak voelen, voordat de taalstimulering vanuit VE begint. Daarnaast moet het kind ontdekken dat praten leuk is. Is een kind nog niet gewend? Dan zoeken we vaak contact, al is het maar even. We gaan bijvoorbeeld in op wat we denken dat het kind bedoelt, we spelen non-verbale vraag- en antwoordspelletjes of we laten gezellige praat situaties met andere kinderen zien. Is een kind gewend? Dan start de actieve taalverwerving. We zorgen voor ruimte om te oefenen en een goed taalaanbod.

Ruimte om te oefenen: als kinderen taal horen, gaan ze zelf actief patronen zoeken en regels ontdekken. Ieder kind heeft een eigen aanpak. Het ene kind praat veel, het andere luistert meer. Het ene kind zoekt patronen in de taal, het andere let eerst op de klanken. We begeleiden kinderen tijdens hun spel en de gebruikelijke activiteiten. In die situaties pikken ze nieuwe woorden op en leren ze betekenissen te begrijpen. In gesprek met kinderen die het Nederlands nog moeten leren, leggen we altijd de nadruk op wat het kind bedoelt, oftewel wat het ons wil zeggen. We corrigeren het oefen-taalgebruik niet, maar geven wel in correcte zinnen antwoord. Zo kan het kind als vanzelf weer verder oefenen en blijft het plezier van het contact voorop staan.

Taalaanbod: we onderscheiden vier fasen vanaf het moment dat het kind zich op zijn gemak voelt en praten als leuk ervaart. Wentaal, redzaamheidstaal, omgangstaal en leertaal. De woordenschat ontwikkelt zich door de fasen heen. In alle fasen is goede (non-)verbale interactie belangrijk, maar in iedere fase hebben kinderen andere (non-)verbale behoeften.

Eerste fase, wentaal: het begrijpen van de Nederlandse taal komt op gang, maar het kind spreekt het nog niet. In de wenfase bieden we een goed passend taalaanbod, zodat het begrip van het kind kan groeien. Dat doen we bijvoorbeeld door taal aan bewegen te koppelen, door steeds dezelfde zin te gebruiken als er een vast ritueel begint, en door vooral met de eerste basiswoorden te spreken. De nadruk ligt op woorden die het kind nodig heeft om zich snel op zijn gemak te voelen. In deze fase lokken we het kind niet bewust uit om al Nederlands te spreken.

Tweede fase, redzaamheidstaal: het kind begrijpt het Nederlands redelijk en het spreken is op gang gekomen. De kinderen kunnen alledaagse voorwerpen en hun eigen behoeften eenvoudig benoemen. In deze fase blijft een goed passend taalaanbod het belangrijkste. Woorden blijven zoveel mogelijk gekoppeld aan dagelijkse situaties. Daarnaast proberen we het kind uit te lokken om actief wat Nederlands te spreken. We proberen kinderen zich zekerder te laten voelen in hun initiatieven tot Nederlandstalig contact.

Derde fase, omgangstaal: het kind spreekt al redelijk Nederlands. Het gebruikt korte zinnen en kan gebeurtenissen in het heden en nabije verleden benoemen. In deze fase voeren we kleine gesprekjes. Daarin verrijken we het taalgebruik van het kind met ons taalaanbod. In deze en de volgende fase beginnen de kinderen regelmatig zelf met de interactie in het Nederlands. Bij de woordenschat letten we op de woorden die nodig zijn om mee te doen in de groep.

Vierde fase, leertaal: het kind kan praten over dingen die niet op het moment zelf aanwezig zijn, kan een verhaaltje bedenken, kan verbanden beschrijven en zich verplaatsen in de gedachten of gevoelens van een ander. Kinderen hebben in deze fase behoefte aan verbreding en verdieping van de woordenschat. Veel peuters die het Nederlands als tweede taal leren, bereiken de vierde fase in het Nederlands niet voordat ze naar school gaan.

Wij maken voor het uitbreiden van de woordenschat gebruik van: Taalmozaiek

Begeleiden van onderlinge interacties

Met deze interactievaardigheid sluiten we het hoofdstuk af. Als pedagogisch professionals begeleiden we de onderlinge interacties van kinderen en het groepsproces. Dat doen we met begrip, respect, interesse en duidelijkheid. Kinderen leren volop van elkaar, ze vullen elkaar aan en ze hebben plezier in samenzijn en erbij horen. We zetten ons in voor een groepssfeer waarbij ieder kind zichzelf kan zijn en mee kan doen. We praten over diverse onderwerpen en we zijn nieuwsgierig naar verschillende ideeën en meningen. Verder creëren we gezamenlijkheid door bijvoorbeeld feestjes te vieren, rituelen uit te voeren, (groeps)herinneringen te koesteren met foto's en verhalen, vriendschappen te zien en te waarderen. Zelf laten we goed voorbeeldgedrag zien. Waar het kan, laten we kinderen meedenken en beslissen. Door kinderen vaak te laten werken in kleine groepen (bijvoorbeeld bij activiteiten, eten en drinken), geven we kinderen de kans om elkaar goed te leren kennen.

Overige pedagogische kwaliteitseisen.

In dit hoofdstuk: extra aspecten van het pedagogisch beleid, conform de eisen in de Wet Kinderopvang en het Besluit basisvoorwaarden voorschoolse educatie.

Activiteiten waarbij de stamgroep/stamgroepruimte verlaten wordt

Op onze locatie verlaten de kinderen de stamgroep **soms**.

De eigen groep is voor kinderen een veilige basis. Vanuit veiligheid en vertrouwen willen kinderen hun wereld vergroten en ervaren wat er achter de vertrouwde deur gebeurt. Door soms de stamgroep te verlaten, krijgen kinderen meer ruimte om op ontdekkingstocht te gaan of te spelen met kinderen buiten de eigen groep.

Bij de volgende (spel)activiteiten verlaten de kinderen de stamgroep:

De eigen groep is de basis waaruit we werken, maar bij feesten of voorstellingen kunnen we soms (een deel van) de groep samenvoegen.

Als kinderen de stamgroep verlaten, dan is dat als volgt geregeld:

Als we (een deel van) de groepen samenvoegen, dan zorgen we ervoor dat er voor alle kinderen altijd een bekend persoon van de eigen groep is waar ze op terug kunnen vallen.

Extra opvang afnemen

Ouders hebben bij ons niet de mogelijkheid voor het afnemen van extra opvang.
--

Inzet pedagogisch beleidsmedewerker/coach

Volgens de Wet Kinderopvang moet er per locatie vijftig uur per jaar beschikbaar zijn voor pedagogisch beleid en tien uur per fte voor coaching. De pedagogisch beleidsuren zijn bestemd voor de totstandkoming en uitvoering van beleidsvoornemens (zie pedagogische kwaliteit, onze focus voor dit jaar). De coachinguren worden ingezet om pedagogisch professionals te coachen bij hun werkzaamheden.

Het wettelijk kader voorschoolse educatie vraagt een extra inzet van pedagogisch beleidsmedewerkers. Het betreft tien uur per VE-geïndiceerd kind. Die uren worden direct ingezet op de locatie, voor coaching van medewerkers of voor pedagogische of VE-beleidsontwikkeling.

Bovenstaande uren hebben we als volgt verdeeld, waarbij alle medewerkers (inclusief flexmedewerkers en invallers) minimaal eenmaal per jaar coaching ontvangen. De uren zijn vastgesteld op peildatum 1 januari.

Vormgeving pedagogische beleidsvoornemens	50 uur door de vestigingsmanager en 4 uur door de centrale beleidsmedewerker
Vormgeving coaching van medewerkers	Het aantal FTE op peildatum 1 januari is 0,61 Het aantal uren coaching is daarmee 6,10 Dit wordt uitgevoerd door de pedagogisch coach
Vormgeving van de verhoging kwaliteit van de voorschoolse educatie	Aantal kinderen op peildatum 1 januari 2024 is 4 En daarmee 40 uur voor de IB-er

Coaches verdelen hun uren over bijvoorbeeld werkoverleg, kind-besprekingen, inspiratiebijeenkomsten, samen formuleren van pedagogische doelen, evaluatie van pedagogische doelen en coaching on the job met teams. Coaches en managers streven gezamenlijk naar een zo efficiënt mogelijke inzet.

VE-opleidingsplan en coachingsplan

Pedagogisch professionals moeten hun VE-kennis en -vaardigheden jaarlijks onderhouden. We stellen ieder jaar een opleidingsplan en coachingplan op en voeren dat uit. Na afloop evalueren we het plan, de uitvoering en de behaalde doelstellingen. Het gaat om de volgende onderwerpen:

- Werken met programma's voor voorschoolse educatie.
- De ontwikkeling stimuleren van het jonge kind, in het bijzonder op de gebieden van taal, rekenen, motoriek en sociaal-emotionele ontwikkeling.
- De ontwikkeling volgen van peuters en het aanbod van voorschoolse educatie daarop afstemmen.
- Ouders betrekken bij het stimuleren van de ontwikkeling van kinderen.
- De voorschoolse educatie inhoudelijk laten aansluiten op de vroegschoolse educatie vanaf 4 jaar én zorgdragen voor een zorgvuldige overgang van voorschoolse naar vroegschoolse educatie.

960 VE-uren verdelen in de periode van 2½ tot 4 jaar

Onderstaande tabellen laten zien hoe we de 960 VE-uren op onze locatie verdelen over de dagen en weken. Het VE-aanbod omvat niet meer dan 6 uur per dag.

Op onze peuterwerkgroep(en) hebben wij vier dagen per week een VE aanbod. Een peuter met VE-indicatie neemt deel aan het VE-aanbod op de volgende manier:

Aantal VE-uren per week	Aantal dagen per week	Aantal weken per jaar	Tijden per week
17.5 uur	5 ochtenden	40 weken	Van 8.30 tot 12.00

Ons VE-programma

Het VE-programma geeft ons inspiratie en houvast bij het vormgeven van ons VE-beleid. We gebruiken het programma om de ontwikkeling van kinderen gestructureerd en samenhangend te stimuleren.

Onze locatie werkt met: **Taalmozaïek/ Kaleidoscoop/ Actief betrokken/ Uk en Puk**

Korte beschrijving van de methode

Taalmozaïek

In de voorschool en de groepen 1 en 2 wordt er gewerkt met de methode Taalmozaïek. Deze methode met een planmatig aanbod voor mondelinge taal en woordenschat is ontwikkeld op onze school. Het begrijpend luisteren en kijken wordt daarin geïntegreerd. Regelmatig zult u als ouder zien dat er taalmomenten zijn waarbij de leerkracht vertelt en de kinderen luisteren, er vragen gesteld worden waarbij het kind aan het denken wordt gezet en dat kinderen in gesprek gaan met elkaar o.a. door ze in taalruimte scheppende situaties te brengen en gebruik te maken van coöperatieve werkvormen. Zie ook de website www.taalmozaiek.nl

Kaleidoscoop

De kern van Kaleidoscoop is de term actief leren. Kinderen leren door actief betrokken te zijn bij mensen, materialen, gebeurtenissen en ideeën. Pedagogisch professionals ondersteunen het actief leren door bijvoorbeeld een rijke, uitdagende speelomgeving, hulp bij het verdiepen van spel en hulp bij het zelf oplossen van (spel)problemen (altijd in dialoog). De dagindeling omvat diverse onderdelen als grote groep, kleine groep, vrij spel, buiten spelen, maar bij het vrije spel van kinderen wordt er eerst vooruitgekeken en na afloop teruggekeken met kinderen. De nadruk in dit programma ligt sterk op het initiatief en de denkkraft van de kinderen. Hun spel is de eerste inspiratie voor de activiteiten, thema's en spelimpulsen die de pedagogisch professionals bieden. Natuurlijk kunnen pedagogisch professionals hierbij gebruik maken van verschillende activiteitenboeken. Onze pedagogisch professionals werken bij Kaleidoscoop graag samen met ouders aan de ontwikkeling van kinderen. Voor verdere informatie verwijzen wij naar de website van het NJI. Kaleidoscoop is door het NJI erkent als VVE methode (effectief volgens eerste aanwijzingen).

Actief betrokken

Op basis van zes breinprincipes (zintuiglijk rijk, emotie, herhaal, focus, creatie en voortbouwen) stimuleren onze pedagogisch professionals het ontdekkend en onderzoekend leren van kinderen. Ze gebruiken daarbij de rijke uitdagende speelomgeving, een goed aansluitende groepsindeling en -structuur en de rol en spelbegeleiding van de pedagogisch professional. Onze pedagogisch professionals werken bij Actief betrokken graag samen met ouders aan de ontwikkeling van kinderen. Voor verdere informatie verwijzen wij naar de website van Stichting Pas.

Uk en Puk

Bij Uk en Puk is de pop Puk erg belangrijk. Hij woont bij ons in de opvang en is daar aanwezig bij alles wat de kinderen ervaren. Pop Puk helpt mee bij het bieden van emotionele veiligheid, maar ook bij het uitnodigen van kinderen om nieuwe dingen te ontdekken. Via pop Puk en de tien thema's die de methode concreet heeft beschreven, sluiten wij goed aan bij de belevingswereld van kinderen. Dat doen wij met onze rijke, uitdagende speelomgeving, onze dagindeling met vrij spel en met activiteiten en spelimpulsen met een grote groep, kleine groep en soms individueel. Deze samenwerking van kinderen onderling en met de pedagogisch professional geeft kinderen volop de ruimte om ervaringen om te zetten in ontwikkeling. De pedagogisch professionals vinden in de themaboeken van Uk en Puk mogelijkheden om activiteiten of spelimpulsen bij de kinderen te laten aansluiten. Onze pedagogisch professionals werken bij Uk en Puk graag samen met ouders aan de ontwikkeling van kinderen. Voor verdere informatie verwijzen wij naar de website van CED. Uk en Puk is door het NJI erkent als VVE methode (goed onderbouwd).

Bijzonderheden van onze locatie en gemeentelijke eisen

Met het Arnhems stedelijk beleid 'Inclusie en Kansengelijkheid' wordt een belangrijke bijdrage geleverd aan vroeg signalering en preventie, optimale ontwikkelingsstimulering en passende ondersteuning voor ieder kind binnen de kinderopvang. De maatschappelijke missie is hierbij, dat ieder kind, als volwassene van de toekomst, in onze samenleving tot zijn recht kan komen.

Binnen de gemeente Arnhem werken we met alle partijen samen aan passende kinderopvang.

De gezamenlijk gedragen missie vanuit het stedelijk beleid luidt als volgt:

"Alle kinderen in Arnhem kunnen binnen de kinderopvang in hun eigen leefomgeving de professionele ondersteuning en begeleiding krijgen die zij nodig hebben om zich optimaal te kunnen ontwikkelen, in intensieve samenwerking met ouders en in doorgaande lijn met het onderwijs".

Hieraan ligt de volgende visie ten grondslag:

Inclusie; Alle kinderen horen erbij.

Kansengelijkheid; Ieder kind dient de ontwikkelingsmogelijkheden en ondersteuning te krijgen het nodig heeft om zich optimaal te kunnen ontwikkelen met het oog op toekomstig onderwijs.

Ouders centraal; De ouders zijn de belangrijkste begeleiders van hun kind.

Gemeenten kunnen in hun subsidieregeling, naast de wet kinderopvang, aanvullende of afwijkende eisen stellen aan de VE, zo ook de gemeente Arnhem.

De gemeente Arnhem heeft mbt tot scholing een afwijkende regel tov VE invalkrachten.

Definitie invalkracht;

Een invalkracht verstaan we een beroepskracht VVE, die de werkzaamheden van de vaste beroepskracht VVE op de VVE-groep tijdelijk overneemt bij kortdurend ziekteverlof (max. 4 weken) of zwangerschapsverlof (max. 16 weken).

Taalniveau

Een invalkracht op de groep hoeft nog niet aan de vereiste wettelijke taaleis 3F voor mondelinge taalvaardigheid en lezen te voldoen. De invalkracht op de groep dient echter wel een taaltraining aantoonbaar te volgen of hiervoor te staan ingeschreven. De taaltraining en de toets 3F moeten binnen 4 maanden (max. 16 weken) na indiensttreding aantoonbaar met goed gevolg zijn afgerond. Hiermee wijkt de gemeente Arnhem af van het wettelijk kader.

VVE kwalificatie voor invalkrachten

- 1) Een invalkracht is aantoonbaar VVE-geschoold volgens het Besluit basisvoorwaarden kwaliteit voorschoolse educatie.
 - 2) Een invalkracht die geen VVE-scholing heeft gevolgd, dient aantoonbaar ingeschreven te staan voor de training 'Introductietraining VVE Arnhem voor invalkrachten' indien niet in het bezit van het certificaat 'Introductietraining VVE Arnhem voor invalkrachten'.
- Invalkrachten die niet direct met de training 'Introductietraining VVE Arnhem voor invalkrachten' kunnen starten dienen aantoonbaar minimaal de e-learning VVE te hebben gevolgd, voordat ze op de groep kunnen worden ingezet.

Richtlijnen voor de 3de pedagogisch medewerker VVE op de groep

(op basis van extra inzet taakuren Passende Kinderopvang)

Definitie 3de pedagogisch medewerker VVE :

Onder een 3de pedagogisch medewerker VVE verstaan we een beroepskracht VVE die kindgebonden dan wel groepsgebonden wordt ingezet vanuit Passende kinderopvang.

Voor het inzetten van een 3de pedagogisch medewerker VVE dient een aanvraag bij de gemeente Arnhem te worden ingediend, volgens vastgelegde procedure.

Taalniveau en VVE kwalificatie eisen van een derde medewerker zijn gelijk aan die van een invalkracht. (zie bovenstaand)

Daarnaast vindt de gemeente Arnhem het belangrijk dat er naast de landelijke VE scholing een Arnhemse kwaliteit terug te vinden is op de manier van werken op de groep. Om te voldoen aan de Arnhemse kwaliteitseisen is de training actief betrokken doorontwikkeld en tot een meer geïntegreerd aanbod van continue professionalisering gekomen. Hierbij is aandacht voor alle rollen die een bijdrage leveren aan de stedelijke missie 'Kansengelijkheid en Inclusie' en bestaat uit een hoofdmasterclass en 8 masterclasses die op maat en per team/locatie aangeboden kunnen worden.

Visie hierbij is dat 'samen leren en ontwikkelen vanuit een reflectieve grondhouding' een krachtige bijdrage levert aan de kwaliteit van werken en samenwerken een voorwaarde is voor een effectief professionaliseringsaanbod.

Dit houdt in dat de training actief betrokken per 1 januari 2024 zal stoppen en dat wij als organisatie zelf verantwoordelijk zijn voor de VE scholing van onze medewerkers.

De Arnhemse kwaliteit, waar actief betrokken voor stond, wordt nu vervangen door masterclasses. Medewerkers dienen naast hun VE diploma de hoofdmasterclass Kansengelijkheid en Inclusie te volgen. Daarnaast is het de bedoeling dat je als team een of twee van de 8 masterclasses per jaar gaat volgen afhankelijk van de behoefte en doelen die je als team hebt opgesteld voor dat jaar.

Bijlage 1.

De ontwikkelingsgebieden op een rij

Alle ontwikkelingsgebieden hangen met elkaar samen en zijn even belangrijk. Bij Wij zijn JONG willen we kinderen brede ervaringen op laten doen, zodat ze zich kunnen

ontwikkelen tot creatieve denkers en doeners. Die ontwikkeling is voortdurend aan de gang. En alle stappen die de kinderen zetten, doen ertoe voor ons. Lees de voorbeelden per ontwikkelingsgebied en zie de kinderen groeien – van 0 tot en met 12 jaar en ouder.

De acht ontwikkelingsgebieden:

1. **De sociale en emotionele ontwikkeling.** Van goed in je vel zitten, je veilig voelen en welbevinden naar vertrouwen hebben in jezelf en anderen, samenzijn, samen spelen, belangstelling hebben voor elkaar, samen genieten, samen delen, keuzes maken, plannetjes maken en terugkijken, troosten en getroost worden, samen vieren, samen regels maken, afspraken nakomen, onenigheid oplossen, opkomen voor jezelf en de ander, je identiteit vormen door vergelijking, verantwoordelijkheid voor elkaar dragen, participeren, anderen accepteren en met anderen omgaan, competitie, genieten van elkaar, samenwerken, etc.
2. **De motorische ontwikkeling.** De grote en de kleine motoriek. Van het pakken van je voetje naar om kunnen draaien, kruipen, lopen, balanceren, de bal rollen, strepen zetten met de kwast, een autootje laten rijden, een trein vastmaken, lopen over een streep, fietsen, dansen, schrijven, fluiten, voetballen, turnen, bouwen met fijne materialen, etc.
3. **Taal en communicatie/taalvaardigheid.** Van horen, huilen, kijken en brabbelen, naar luisteren, praten, een gesprek voeren, rijmen, lezen, schrijven, gedichtjes maken, verhalen bedenken en informatie tot je nemen.
Taal is een middel om uit te drukken en met anderen te delen wat je ervaart, voelt, denkt of wilt. Taal omvat spraak, dus het beheersen van klanken. Bij passieve taal gaat het om het vlot verstaan van dialogen, opdrachten, liedjes, verhalen, toneelstukjes en filmpjes.
4. **Rekenprikkel.** Van 'daar pas ik wel tussen' naar meten van de hoogte, breedte en diepte. Van rekening houden met één eigenschap tegelijk naar rekening houden met meer eigenschappen. Van willekeurig tellen van de getallen 1, 2, 7, 5, 10 naar het uitrekenen van $4 \times 12 = 48$. Van drie blokken op elkaar zetten naar werken vanuit een bouwtekening tot er een kasteel staat. Van verschil voelen tussen zacht, hard, nat, droog, licht en zwaar naar onderscheid maken tussen kleuren, vormen, structuren, hoeveelheden, etc.
5. **Muzikale en beeldende expressie.** Van geluiden horen, muziek luisteren, beelden en bewegingen zien en maken naar zingen, dansen, tekenen, schilderen, kleien, kleuren, structuren zien, composities maken, etc.
6. **Morele ontwikkeling en begrijpen van de sociale wereld.** Van voelen dat we van je houden en dat je erbij hoort naar voelen en weten dat je wordt gewaardeerd, nadenken over wat wel en niet mag en waarom, nadenken over wat een 'goed' mens is, nadenken over de verschillen tussen mensen, respecteren van anderen, etc.
7. **Verstandelijke ontwikkeling/denkontwikkeling.** Van doen, ervaren en ontdekken naar steeds meer concrete kennis van de mens en de wereld om je heen, abstracte begrippen, filosofische wijsheden, begrijpen van de fysische wereld – van zandkorrel tot sterrenstelsel – en de levende natuur, begrijpen hoe voorwerpen zich gedragen in allerlei situaties en combinaties met elkaar (bijvoorbeeld het effect van water op papier), de effecten van handelingen op objecten kunnen

voorspellen (bijvoorbeeld hoe de bal gaat rollen), vertrouwd raken met allerlei technische en digitale middelen en -toepassingen etc.

8. **Zelfsturing en ondernemingszin.** Van willekeurig exploreren naar bewust voor je spel kiezen. Van weten wat je wilt naar initiatief nemen en stappen zetten om je doel te bereiken. Van met wilskracht iets oppakken, doelen stellen en keuzes maken naar scenario's voor acties verzinnen, afstand kunnen nemen en leren uit ervaring. Van leren omgaan met moeilijkheden en obstakels naar problemen oplossen.

Bijlage 2.

Overzicht formulieren pedagogisch werkplan

De ingevulde formulieren uit deze bijlage zijn een integraal onderdeel van dit pedagogisch werkplan.

- Formulier overzicht professionals in opleiding, stagiairs en vrijwilligers
- Formulier Mentorschap (of digitaal via Konnect)
- Formulier groepsplan of themaplanning VE
- Formulier evaluatie groepsplan of themaplanning VE
- Formulier beschrijving rollen pedagogisch beleidsadviseur, beleidsmedewerker en pedagogisch coach
- Formulier overzicht jaarlijkse coaching en opleiding VE
- Formulier overzicht jaarlijkse coaching en opleiding regulier
- Formulier adviesaanvraag OC pedagogisch werkplan

Bijlage 3.

Begrippenlijst

VE

VE staat voor Voorschoolse Educatie en is onderdeel van het onderwijsachterstandenbeleid. Het doel is om peuters met een mogelijke (taal)achterstand, ook wel 'doelgroepkinderen' genoemd, beter voor te bereiden op de basisschool.

LRK-nummer

Unieke registratienummer voor iedere kinderopvanglocatie. Dit nummer is opgenomen in het Landelijke Register Kinderopvang.

Beroepskracht-kindratio (BKR)

De verhouding tussen het aantal beroepskrachten en het aantal kinderen in de groep.

Bijlage 4.

Gebruikte literatuur

Boonstra, M. & IJ. Jepma (2016). *Lerenderwijs. Samenwerken aan pedagogische kwaliteit in de kinderopvang*, Springer Media B.V.

Fukkink, R., redactie (2017). *Pedagogisch curriculum voor het jonge kind in de kinderopvang*. BKK. Bohn Stafleu van Loghum, Houten.

GGD GHOR Nederland & Nederlands Jeugdinstituut (NJI), *Veldinstrument observatie pedagogische praktijk kindercentra en peuterspeelzalen december, 2014* Utrecht.

Hoex, J., (2010). *Een solide basis voor positief jeugdbeleid*. Nederlands Jeugdinstituut.

ISSA, VBJK, Mutant (2016) *Europees kader voor kwaliteit (*Nederlandse samenvatting)* - European Quality Framework ECEC/ EQF.

Keulen, van, A., Leseman, P., Wanningen, K. & Kool, C. (2015). *Kwaliteitskader voor educatie van het jonge kind*. Nuvoorlater.nl

Keulen, A. van & E. Singer (2012), *Samen verschillend. Pedagogisch kader diversiteit in kindercentra 0-13 jaar*. Reed Business, Amsterdam.

Laevers, F., Silkens, K., & Declercq, B. (2020). *Ervaringsgericht werken in de voorschoolse kinderopvang*. Lannoo.

Laevers, F., Buyse, E., Daems, M. Declercq, B. (2016). *Welbevinden en Betrokkenheid als toetsstenen voor kwaliteit in de kinderopvang* (Uitgave kennisdossier kinderopvang BKK). Utrecht: BKK.

Landelijk Pedagogenplatform Kindercentra (2017). *Bouwstenen voor een pedagogisch kwaliteitskader Kinderopvang*.

Leseman, P., Veen, A. redactie (2016). *Ontwikkeling van kinderen en relatie met kwaliteit voorschoolse instellingen. Resultaten uit het pre-COOL cohortonderzoek*. Kohnstamm Instituut.

Nederlands Consortium Kinderopvang Onderzoek. (2009). *De NCKO kwaliteitsmonitor*. SWP.

Nederlands Consortium Kinderopvang Onderzoek. (2012). *De kwaliteitsmonitor BSO*. SWP Amsterdam.

Riksen -Walraven, M. (2000). *Tijd voor kwaliteit in de kinderopvang*. Vossiuspers AUP, Amsterdam.

Schreuder, L., M. Boogaard, R. Fukkink & J. Hoex (2011), *Pedagogisch kader kindercentra 4-13 jaar*. Reed Business, Amsterdam.

Singer, E., & De Haan, D. (2021)). *Speels, liefdevol en vakkundig*. SWP.

Singer, E. & L. Kleerekoper (2009), *Pedagogisch kader kindercentra 0-4 jaar*. Elsevier gezondheidszorg, Maarssen.

Singer, E., Van Keulen, A., Saiz, A. B., & Roetman, A. (2012). *Samen verschillend*. Reed Business Education.

Strik, A., Schoemaker, J., (2018) *Interactievaardigheden. Een kindvolgende benadering*. Bon Stafleu van Loghum, Houten.

